

Janez
Menart

Tudi jezik je politika

1.

Vsi moji pogledi na jezikovna vprašanja temeljé na preprostem spoznanju: govor in iz njega jeziki so nastali zato, da bi se ljudje z njimi medsebojno sporazumevali. Zato vsakdo, ki na kateremkoli področju — torej tudi v umetnosti — zanemarja, meglí ali sploh zavrača pomenskost jezika, deluje proti naravi stvari. Jezik se mu bo maščeval s tem, da bo ob prvi priliki izničil njegovo delo, saj to delo glede na svoje izhodišče ne more pognati korenin v območju prvinsko človeškega, ampak lahko kvečjemu samo začasno životari na obrobju bistvenega, to je v domenah presenetljivega, poiskanega, zabavnega in podobno.

Seveda ima jezik poleg pomenskosti še druge sestavine, ki se jih zavedamo predvsem v območju besednih umetnosti: ritem, melodičnost, onomatopoeičnost in vrsto drugih lastnosti in možnosti, ki jih poznamo iz poetike. A tudi za vse te manj bistvene lastnosti jezika lahko trdimo, da je njihov končni namen pravzaprav v tem, da povečajo povednost jezika; to se pravi, da s svojimi posebnimi možnostmi vplivajo na človeka tako, da mu neko stvar predočijo čimbolj prepričljivo. Če hočemo torej drugim čim bolje posredovati svoje misli in čustva, je zlasti še v pesništvu samo po sebi razumljivo, da moramo posvečati veliko skrbi tudi tem drugotnim jezikovnim sestavinam. A skrbeti kaže le v skladju s prvenstveno željo po večji miselni prodornosti in nazornejši duhovni predstavnosti. Nikakor pa ne smemo to ali ono (ali več jezikovnih sestavin hkrati) tako poudarjati, da bi zameglila osnovni smisel jezika in postala sama sebi cilj in namen. Tudi to, seveda, lahko naredimo — a, kot sem omenil že malo prej, brez pravega haska.

Toliko o samem bistvu stvari. To je obenem moj odgovor na anketna vprašanja v tretjem in petem odstavku.

2.

Kakor vse živo se razvija tudi jezik, tako po besedišču kot po skladnji: nekaj v njem odмира, drugo nastaja. Marsikaj tistega, kar se spremeni ali odmre v življenju, se spremeni ali odmre tudi v jeziku. Po drugi strani pa zmerom novi dosežki človeškega dela zahtevajo zmerom nove izraze in pomenske odtenke ter nove načine izražanja. Ker so te potrebe glede na zmerom hitrejši razvoj in boljše obveščanje skoraj nenasitne, seveda ne moremo čakati, da bi na primer kakšna nova beseda nastala počasi in z leti, kot se je v znatni meri dogajalo v nekdanjih, spokojnejših časih. Življenje sámo prisili tistega, ki nov izraz najbolj potrebuje, da ga najde ali ustvari

sam. Tako je znatno območje jezika v mnogo večji meri kot kdajkoli prej odvisno od najširših ustvarjalnih množic. Da ne bi zašel od glavne misli, naj se v zvezi s tem zadovoljim samo z ugotovitvijo, da so ta prizadevanja lahko — glede na zdravo jezikovno delo — bolj ali manj uspela.

Besedni ustvarjalec, ki je že po naravi stvani eden pomembnejših so-ustvarjalcev jezika, to svoje poslanstvo in nalogo opravlja posredno in neposredno; s tem, da iz jezikovnih novosti pri svojem delu izbira tiste, ki se mu zdijo koristne in lepe; neposredno pa takó, da pri tem neprestanem jezikovnem obnavljanju in pomlajevanju tudi sam tvorno sodeluje.

Ker anketa sprašuje tudi po osebnem odnosu do tega vprašanja, naj povem nekaj besed tudi o tem. Ker mi gre pri pesniškem izpovedovanju zmerom predvsem za sporočilo, sta v skladu s tem osnovnim namenom tudi moja želja in hotenje, naj bi bilo to sporočilo vsestransko táko, da bi delovalo čim bolj prepričljivo; to se pravi, da bi bilo čim bolj jasno, slikovito, plastično, po potrebi tudi blagoglasno, skrbno oblikovano in tako naprej; pri tem pa moramo pripomniti, da ne mislim na dosledno logicistično jasnost, temveč predvsem na celostno prepričljivost, saj je dobro znano, da včasih pravilno »nametane« besede ali podobe, ali pa zabrisana, nedorečena čustva in misli delujejo bolj neposredno in jasno, kot še tako suho eksaktno besedilo.

Ker imam kot vsak pesnik za svoj namen na voljo samo jezik, moram seveda skrbeti, da se bo moje izražanje, kolikor se le dá, prilagodilo mislim in čustvom, ki jih želim izpovedati, seveda ne v smeri suhe povednosti, temveč z namenom, da bi celota učinkovala čim bolj intimno prepričljivo. Zato besede in načine izražanja skrbno tehtam: kar se mi zdi že mrtvo, obledelo ali izrabljeno, opustim in nadomestim z manj znanimi ali novimi besedami; če pa teh med že obstoječim izrazjem nikakor ne najdem, kdaj pa kdaj tudi sam ustvarim kakšen nov odtенок, različico, novo besedo ali pa novo, učinkovitejšo obliko skladnje. Seveda pa pri tem skrbno pazim, da taka novost ne bi vsiljivo štrlela iz celote; v takih primerih se rajši zadovoljim s čim manj vsiljivim, pa čeprav že nekoliko obledelim in zato manj učinkovitim. Kdor bi šel pazljivo skozi moje pesmi, bi našel na desetine novih odtentkov, besednih zvez in oblik skladnje, pa čeprav moje pesmi na prvi pogled ne dajejo takega videza: novosti sprejemam namreč v svoje verze samo, če se nemoteče ujemajo s preostalim besedilom.

Iz vsega povedanega je samo po sebi razumljivo, da me jezik brez vsebine ali z zelo zabrisanim sporočilom, o kakršnem govori anketa, to se pravi jezikovno ustvarjanje, ki je samo sebi namen, ne zanima in mika; in da torej ne morem pričakovati naklonjenosti tiste kritike, ki jo anketa omenja v svojem petem odstavku. Ne morem si kaj, da ne bi dodal še to, da se naklonjenosti take kritike tudi z največjim veseljem odpovedujem.

Na koncu tega dela odgovorov naj še pripomnim, da jezikovnega tehtanja, ki sem ga omenjal, pri pisanju seveda ne opravljam v tako poudarjeno razumski obliki, kot bi kdo lahko sklepal iz napisanega. Kadar pišem, gre »navdih« svojo pot, glava pa uravnava vse drugo skoraj povsem samodejno, le tu in tam izjemoma zavestno, kadar se pač naravni tok misli in čustev »zatakne«. Tu sem se potrudil ta del ustvarjalnega poteka za silo razčleniti, da bi povedano postalo čim bolj dojemljivo.

3.

Na vprašanje o vlogi jezikoslovcev, ki je tudi pritaknjeno prvemu vprašanju, bi odgovoril tole: Jezikoslovci so seveda bili, so in bodo zmerom nadvse potrebni pri vseh jezikoslovnih zadevah. Le težišče njihovega zanimanja in dela se premika. V preteklosti so iz nekaj tradicije, narečij in govorov pa v znatni meri tudi iz lastne glave skoraj dobesedno ustvarili slovenski knjižni jezik in so tem res veliko prispevali k nastanku slovenske narodne zavesti. Dandanes, ko so jezikovne tirnice v glavnem utečene, so se nekako umaknili v znanstveno dopolnjevanje še manjkajočih stvari in v urejevanje nastajajočega jezika, ki vre iz množičnih občil. Mislim pa, da bi bilo potrebno razmere v našem prostoru na tem področju čimprej urediti tako, da bi vsaj del jezikoslovskega kadra lahko posegal v jezikovno vretje bolj sprotno, z večjimi pooblastili pa tudi bolj neposredno ustvarjalno. Kajti strokovnjak je pač strokovnjak in lahko vnaprej svetuje in prepreči marsikatero napako, zaradi katere se pozneje na veliko toči črnilo in izgublja čas.

Še kakšno besedo bom o tem napisal tudi v naslednjem odgovoru.

4.

O tem, da Slovenci razmeroma pogosto razpravljamo o jeziku z umetniškega, splošno kulturnega, narodnega in političnega vidika, sem seveda že velikokrat razmišljal, pa tudi že večkrat javno razpravljal. Tako razpravljanje se mi zdi naravno in razumljivo, zato tudi te prilike, ki se mi ponuja, ne nameravam obiti.

Čeprav je nedvomno res, da jezik sam po sebi še ni sinonim za narodno zavest, je prav tako nedvomno tudi res, da je zlasti pri maloštevilnih narodih skoraj najpomembnejše gibalno te zavesti, še posebej v moderni civilizaciji, v kateri se vse druge posebnosti zelo hitro zabrisujejo. Praktičen dokaz tega je že v samem žolčnem nasilju, ki ga najrazličnejši vsakokratni potujčevalci usmerijo na jezik ljudstva, ki ga hočejo zbrisati ali asimilirati; in pa v nasilnosti, s kakršno veliki narodi na najrazličnejše načine vsiljujejo svoj jezik manjšim od sebe, čeprav sorazmerno številnim narodom in skupnostim. Francoska Kanada bo kar dober primer, ker je svež. Da o Avstriji sploh ne govorim. V tej luči se pokaže, da zvestoba svojemu jeziku ni samo jezikovno vprašanje, temveč tudi politično. Zato je nujno, da vodstva, tam kjer ima to vprašanje posebno težo, kot na primer pri nas Slovencih, posvečajo primeren del svoje skrbi in moči tudi temu vprašanju, saj je od njega posredno odvisno marsikaj, ne nazadnje obrambna moč države; po domače povedano: ponosen človek je boljši vojak, če že nič drugega. Pomisliti pa velja pri tem tudi s širšega stališča. Borba malih ljudstev, manjšin in manjših narodov za svoje pravice in samostojnost, ki se v mnogih primerih kaže tudi z borbo za svoj jezik, ni pehanje, ki bi mu lahko prideli vzdevek negativnega nacionalizma, temveč je eminentni sestavni del najnaprednejših družbenih tendenc, ki gredo v sklop prizadevanj za individualno osvoboditev človeka in za vzpostavitev pravičnih medsebojnih odnosov na vsem svetu. Vsak napredek na tem področju, vsaka borba, vsaka zmaga kjerkoli na Zemlji gre v prid teh skupnih velikih ciljev.

Te misli se mi je zdelo potrebno zapisati zaradi te-le ugotovitve: Kljub otipljivim dokazom, kolikšna moč je posredno skrita tudi v jeziku, dokazom, ki jih je dala osvobodilna borba, se je v povojnih letih, vsaj tako je videti, skrb za jezik pri nas (z izjemo ene same kratke kampanje) izgubila nekje v pesku nedomišljenega ali pa lenobnega prepričanja, da jezikovno vprašanje ni politična domena. Jaz pa mislim, da pri nas je. To se vidi iz občasnih pa čeprav drobnih reakcij. Politično vodstvo, ki ne skrbi v poudarjeni meri za takó pomembno komponento narodne zavesti, kot je v naših razmerah naš državni jezik, ne dela prav in, če naj se tako izrazim, »strokovno« greši.

Nepotrebno bi bilo, da bi na tem mestu posebej in na dolgo navajal primere o nezadovoljivi skrbi za našo materinščino, o njenem nezadostnem družbenem spoštovanju in žaljivi javni rabi — saj je vse to, od politično-gospodarske slamorezniške latovščine, ki se dan za dnem v oblakih usipa iz vseh mogočih občil, do ogabnih napisov in reklam in podobnega — vse to je dobro znano vsakomur, kdor zna gledati in kdor prebira občasna opozorila in proteste. Prostor, ki mi preostaja, bom rajši porabil za dvoje misli, ki mi že dolgo ležita na srcu.

Predvsem mislim, da bi bilo treba slovenščini dati več družbenega ugleda. Nezadovoljno stanje se bo lahko sčasoma, v dveh, treh rodovih, izboljšalo do potrebne ravni samo pod pogojem, če bomo vsi, kar nas je, ves narod, postali v tem pogledu zavestni in ustvarjalni. Zato pa je najprej potrebno, da bi vse, tudi najširše plasti naroda začutile, da je tudi jezik »nekaj«, da je naša skupna dobrina, kot so naše tovarne, naše naravne lepote in sploh vse, kar nas obdaja in kar imamo. Za to pa bi bila potrebna močna in razvejana začetna spodbuda.

Dolga stoletja so našim ljudem od vseh strani zabijali v glavo, da je naš jezik hlapčevski in manjvreden, reven, ničen in pravzaprav nepotrebna šara na poti svetovnega napredka. Ljudski spomin pa je trdovratna zadeva in gre kot pokvarjen gen iz roda v rod. In zato potrebuje naš človek proti tej usedlini, ki jo nekje na dnu, kljub vsemu, čeprav že v zelo omiljeni obliki, še zmerom hrani njegov kolektivni spomin — potrebuje naš človek predvsem močno začetno spodbudo, zatem pa dolgotrajno in načrtno, politično podpirano in strokovno vodeno stalno skrb.

Ne vem, odkod naj bi ta spodbuda prišla, ali od SZDL ali iz eventualnega posebnega obravnavanja na prihodnjem partijskem kongresu, ali od kod drugod; vem le to, da mora priti od nekod, kjer je zbrane dovolj moči za res široko razvejano in trajno spodbudo; in da bi bilo dobro, če bi prišlo do tega čimprej.

Za praktično izvedbo take jezikovne akcije je možnih načinov in sredstev več kot dovolj. To je posebno poglavje in o njem ne bi govoril. Kljub temu pa bi v tej zvezi omenil kot možnost vsaj en predlog. Po mojem bi bilo nujno ustanoviti pod vodstvom ustreznih strokovnjakov poseben jezikovni urad, ki bi po eni strani imel uradno, zakonsko priznane pristojnosti za zaščito slovenščine v javni rabi, po drugi strani pa zadolžitev in ustrezna stalna finančna sredstva za pospeševanje jezikovne kulture. Seveda taka ustanova ne bi že takoj po ustanovitvi delovala brezhibno in gladko, ampak začeti se pravi že pol storiti.

5.

Preostaja mi še, da odgovorim na tisto vprašanje ankete, ki se dotika »uzakonjanja jezikovne nekulture v gledališčih«. Moram reči, da nisem eden tistih, ki bi ob grdih besedah zavijali z očmi, in to je bolj ali manj znano. Kljub temu mislim, da je to kvantanje po gledališčih ena izmed oblik tistega jezikovnega pretiravanja, o katerem sem povedal svoje mnenje že na začetku teh odgovorov. K takim stvarim so se po mojem prisiljeni zatekati tisti »umetniki«, ki ne znajo zbuditi zanimanja gledalcev kako drugače. Upajo, da bodo šokirali in si pridobili vsaj začasne ovacije.

Ampak vsaj mene tak jezik v gledališčih niti ne vznemirja, niti ne odbija, niti ga ne sprejemam kot nujnost. Žal mi je le za zmerom znova izgubljene možnosti, da bi namesto gledanega lahko videl kaj pametnega in lepega. Žal po nepotrebnem zafrčkanih dveh ur, ko iz nekakšne lenobne inercije trpno prenašam prikazovanje tipov, ki so mi še v gostilni nadležni. Ampak v zadnjem času se, preden grem po karte, zmerom že malo pozanimam, če si ni kak genij spet kaj zmisli. Mene že ne bodo več vlekli. Saj veste za kaj, ne? Za nos.

Taras
Kermauner

Smer pluralizacije

Kulturniki so nekoč normirali slovenski jezik, vendar v skladu z jezikom, kakršnega so imeli za ljudskega, za narodnega. Iz duha ljudstva so ustvarjali narod. Njihova socialna funkcija: biti zavest nastajajočega naroda, grupa in stroka, skoz katero je speči (še nerazviti, zatirani, otroški, neeksplisitni, po sebi) narod prihajal k sebi, v budnost, zrelost, odraslost, razvitost. Menili so, da so le v službi naroda, vendar vemo, da se tudi kralji imenujejo prvi služabniki ljudstva. Kot prebudniki so kulturniki postali — v razmerah razvijajoče se meščanske družbe — samostojna plast z nemalo vodilnimi vlogami, z veliko odgovornostjo, s pravico do zakonodaje, na določenih terenih tudi s pravico do izvršilne in sodne oblasti. Tako jim je padel na rame precej totalitaren in avtokratičen, paternalističen model.

Jezikoslovcem še posebej. Država zgodnjega kapitalizma je narodna; zato je za meščana narod prvo bistvo. Za narod je glaven jezik. Ljudstvo sicer govori ta jezik, vendar na nepravilen način; za to (razbitost v dialekte, germanizmi . . .) so krivi seveda tujci, gospodarji in sovražne sile. Jezikoslovec iz pravega ljudstva, ki je prekrito od deformacij, izvleče očiščeni jezik, ki pa je — na splošno nacionalni ravni — nova tvorba. Obstoj naroda, ki nima lastne državnosti (vojske, ekonomije, uprave . . .), je v veliki meri odvisen ravno od tega normiranega splošnega nacionalnega jezika, ker le-ta dokazuje narodovo pravico do samostojnosti, avtonomije, državnosti. Nacionalni (v nemajhni meri umetni) jezik takó daleč preseže